

УДК 159.9:658.311.44

С. В. Бєлай

В. І. Пасічник

О. М. Керницький

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Обґрунтовано актуальність реалізації психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі України. За результатами проведених теоретичних та емпіричних досліджень викладено авторське розуміння сутності і змісту психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців, а також визначено умови й організаційно-методичне підґрунтя забезпечення ефективності його впровадження у вищих військових навчальних закладах.

Ключові слова: професіоналізація, професійне становлення, успішність професіоналізації, соціально-психологічні детермінанти успішності процесу професіоналізації, психологічний супровід професіоналізації фахівця.

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану функціонування соціальних інститутів нашої країни свідчить про невирішеність широкого кола проблем, які значною мірою обумовлюють перспективи і спрямованість розвитку українського суспільства. Такий стан справ насамперед зумовлений об'єктивними складнощами політичного, економічного та соціального характеру, і їх подолання потребує політичної волі керівництва країни, значних зусиль усіх посадових осіб існуючої управлінської вертикалі, а також усвідомленої активності кожного громадянина. Поряд із цим є і низка проблем, які, незважаючи на їх менш глобальний характер, теж мають бути у полі зору суб'єктів державного управління, оскільки є важливими і потребують нагального вирішення. Мова йде про різні аспекти вдосконалення якості професійної освіти в Україні та процесу професіоналізації майбутніх фахівців у цілому, що є умовою формування якісного кадрового потенціалу для здійснення прогресивних змін у кожній сфері функціонування суспільства і може посприяти підвищенню іміджу соціальних інститутів держави в очах як пересічних громадян нашої країни, так і світової спільноти взагалі.

Насамперед це стосується використання потенційних можливостей психологічного забезпечення професійної підготовки кадрів. Світовий досвід переконує, що саме психологія надає можливість отримати позитивні ефекти з тих питань, де структурні, організаційні чи фінансові можливості вичерпані або ж недостатні. Тому психологізація всіх сфер життя сучасного суспільства є загальносвітовою тенденцією.

Зазначене цілком належить і до галузі психологічного забезпечення професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти (ЗВО) силових відомств нашої країни. Підвищення вимог до професіоналізму цих фахівців актуалізує важливість якісного вдосконалення процесу їх професіоналізації, спрямованого на досягнення потрібного рівня ефективності реалізації службових функцій за посадами призначення та створення підґрунтя для подальшого професійного зростання. Однак, незважаючи на значні теоретичні надбання сучасної психології з питань вдосконалення якості процесу професіоналізації майбутніх фахівців під час навчання у вищій військовій школі, на цей час бракує прийнятих на рівні керівництва силових

відомств країни чітко розроблених й адаптованих програм реалізації психологічного супроводу їх професійної підготовки в реальних умовах ЗВО, належних методичних та практичних рекомендацій щодо якісного здійснення компонентів психологічного супроводу, відповідного організаційного та кадрового забезпечення впровадження вказаних інновацій.

Вивчення стану справ щодо реалізації психологічного супроводу професіоналізації майбутніх фахівців у кількох закладах вищої освіти Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ та Державної прикордонної служби України засвідчило, що нині наявні лише окремі елементи реалізації психологічного супроводу професіоналізації майбутніх фахівців за відповідними спеціальностями. Заходи психологічного супроводу мають дискретний характер, недостатньо скоординовані за завданнями й особливостями етапів навчання слухачів і курсантів, не реалізують вимоги до системності та комплексності впливів, здійснюються обмеженим набором методів і форм психологічної роботи, а вимоги до дій усіх категорій суб'єктів психологічного супроводу не повною мірою конкретизовані та ними усвідомлені.

Підтвердженням зазначеного стали результати опитування 30 слухачів магістратури оперативного рівня військової освіти, які навчаються за заочною формою у Національній академії Національної гвардії України і водночас є науково-педагогічними працівниками або представниками підрозділів, що мають безпосереднє відношення до здійснення навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти різних силових відомств України. За підсумками наведеного опитування 87 % респондентів визнали, що нині психологічний супровід професіоналізації майбутніх фахівців у їхньому ЗВО реалізований фрагментарно і не дає належного ефекту. При цьому всі опитані особи оцінюють реалізацію у цілісному вигляді та відповідно до сучасних наукових поглядів зазначеного психологічного супроводу як дуже важливу умову вдосконалення якості професійної освіти у вищій військовій школі.

Таким чином, на цей час є невідповідність між потребою у здійсненні комплексного науково обґрунтованого психологічного супроводу професіоналізації майбутніх

військових фахівців та недостатньою визначеністю його змісту, організаційно-методичного підґрунтя реалізації, а також умов забезпечення ефективності впровадження у вищій військовій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових джерел свідчить, що категорія “професіоналізація” досить часто використовується у працях науковців, у яких досліджуються проблеми професійного становлення особистості та реалізації професійної діяльності. У нашій попередній статті [1] було наведено досить широкий огляд надбань дослідників щодо: розуміння семантики і феноменології поняття “професіоналізація особистості” відповідно до сучасних концепцій психології праці В. А. Бодрова, Е. Ф. Зеєра, Ю. П. Поварьонкова, В. Д. Шадрикова й інших; динаміки процесу професіоналізації особистості, описаної українськими вченими Т. В. Говорун, Т. А. Зеленською, О. М. Кокун, Н. І. Кривоконь, С. Д. Максименком, В. В. Москаленком, В. І. Осьодло, Н. І. Пов'якель, В. М. Сич, Н. В. Чепелевою та ін.; психолого-педагогічних механізмів удосконалення процесу професіоналізації військових фахівців, які досліджували в останні роки А. М. Желого, О. Ф. Євсюков, О. М. Керницький, О. М. Маслій, М. О. Мацишин, Н. І. Расколюдько; Г. М. Ржевський, М. І. Товма, А. С. Троц та ін.; психологічних умов формування професійної компетентності фахівців ризиконебезпечних видів діяльності, а також забезпечення успішності їх професійної адаптації та самостійного виконання професійних функцій в особливих й екстремальних умовах, установлених В. О. Лефтеровим, Г. А. Литвиною, В. І. Пасічником, І. І. Приходьком, О. Д. Сафіним, В. В. Стасюком, О. В. Тимченком та ін.

Отже, нині існує значна кількість наукових праць, у яких досліджується широкий спектр психологічних аспектів проблеми професіоналізації військових фахівців. При цьому є різноманітні підходи до визначення умов забезпечення успішності їх професіоналізації.

Поряд із зазначеним огляд тематики досліджень стосовно проблематики психологічного забезпечення успішності професійної підготовки майбутніх фахівців екстремального профілю діяльності засвідчив, що на цей час бракує наукових праць,

спрямованих на встановлення особливостей реалізації, а також умов забезпечення ефективності здійснення психологічного супроводу процесу їх професіоналізації у ЗВО.

Так, лише у кількох сучасних наукових працях розкриваються сутність та зміст поняття “психологічний супровід професіоналізації (професійного становлення) фахівця”. При цьому в одних публікаціях дається визначення цього поняття, в інших – його предметний зміст впливає з контексту. Наприклад, В. І. Осьодло у своїй праці зазначає, що сутність психологічного супроводу становлення суб’єкта діяльності полягає у створенні умов для активізації його саморозвитку, формуванні здатності прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях, розкритті потенційних можливостей та позитивних сторін індивідуальності й ефективному збагаченні професійної діяльності [2].

У своїй монографії В. І. Пасічник та А. М. Желаго, ґрунтуючись на результатах проведеного ними теоретичного та емпіричного досліджень проблематики професіоналізації командирів підрозділів з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних, визначили сутність психологічного супроводу професійного становлення досліджуваних осіб на стадії самостійної професійної діяльності [3]. На їхню думку, зазначений психологічний супровід є комплексом психологічних заходів, спрямованих на дослідження, оцінювання і розвиток компонентів професійної компетентності командирів підрозділів, удосконалення їх службово-бойової діяльності, оптимізацію умов професіоналізації, а також надання їм психологічної допомоги у разі виникнення психологічних проблем професійного зростання.

Науковець Я. В. Подоляк до змісту психологічного супроводу навчального процесу у ВВНЗ вносить такі складові, як: обґрунтування вимог до психіки курсанта, що висуває сучасна військова наука; розвиток мотиваційного компонента у навчально-пізнавальній діяльності курсантів, забезпечення психологічної допомоги їм в організації самовиховання і самонавчання; психологічна підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності; забезпечення військово-навчального процесу активними психолого-педагогічними технологіями [4]. Близьким до поглядів цього автора є розкриття змісту психологічного супроводу діяльності ЗВО системи МВС України у праці науковців

Харківського національного університету внутрішніх справ [5].

Група авторів у складі О. В. Іванової, Ю. Б. Ірхіна, Н. Ю. Яреми у своїй праці розкрили сутність, завдання та основні функції психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України [6]. На їхню думку, психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу становить собою комплекс організаційних, психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування і розвиток у курсантів професійно важливих особистісних якостей та психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності. Метою психолого-педагогічного супроводження ці науковці вбачають адаптацію курсантів до умов навчальної та службової діяльності, сприяння їх професійному та особистісному становленню як висококваліфікованих фахівців, спроможних ефективно виконувати покладені на них завдання та обов’язки. Отже, попри використання поняття “психолого-педагогічне супроводження”, його сутнісне визначення і змістовне тлумачення близькі до поданих вище уявлень інших авторів, які використовують категорію “психологічний супровід”.

Як видно з наведених положень, усе зазначене може стати певним узагальненим підґрунтям для розгляду визначеної нами проблематики, однак необхідним є проведення наукового дослідження стосовно деталізованого встановлення психологічних особливостей реалізації ефективного психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у сучасних умовах вищої військової школи України, що дотепер не було предметом системного наукового аналізу.

Мета статті – за підсумками проведених теоретичних та емпіричних досліджень визначити відповідне сучасним науковим поглядам розуміння сутності та змісту психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців, а також обґрунтувати умови й організаційно-методичне підґрунтя забезпечення ефективності його впровадження у вищій військовій школі.

Виклад основного матеріалу. Як показує практика діяльності військ, сучасний військовий професіонал повинен бачити свою професію в усій сукупності її широких соціальних зв’язків, усвідомлювати визначені до неї та її суб’єктів вимоги, розуміти зміст та специфіку виконання професійних завдань і бути готовим вирішувати

їх у різноманітних умовах, а також орієнтуватися у колі психолого-педагогічних аспектів забезпечення ефективності професійних дій. Усі професійно необхідні знання, уміння і навички, норми поведінки і ціннісні орієнтири, ідеали та внутрішні структури особистості формуються у процесі її професіоналізації.

У працях деяких науковців [7–12] зазначено, що професіоналізація фахівця являє собою безперервний процес становлення і розвитку особистості професіонала, вдосконалення його індивідуальних та професійних якостей, що нерозривно пов'язано зі спілкуванням, спільною діяльністю людей. Професіоналізація військового фахівця – це продуктивний процес засвоєння і проектування професійно орієнтованих видів військової діяльності, визначення і реалізації себе у професії та самоактуалізації свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму.

Проведене нами дослідження [1] дало змогу конкретизувати сутність і зміст професіоналізації фахівця як процесу професійного становлення суб'єкта праці, що є частиною онтогенезу людини, її рухом у просторі й часі професійної праці. У ході професіоналізації відбувається індивідуалізований і детермінований особливостями професійної діяльності розвиток професійно значущих якостей і здібностей фахівця, професійних знань і вмінь, активне якісне перетворення особою свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового стану і способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії.

Як переконує досвід підготовки майбутніх військових фахівців у ЗВО, успішність їх професіоналізації залежить не лише від рівня професійно-психологічної придатності особистості до оволодіння та подальшого якісного виконання цієї специфічної діяльності, а й від того, наскільки оптимальними є умови професіоналізації, що значною мірою обумовлює реалізацію потенційних можливостей людини, її мотивацію навчатись і професійно зростати. Указане визначає важливість реалізації психолого-педагогічних умов удосконалення професіоналізації майбутніх військових фахівців у ЗВО, однією з яких є, як зазначалося раніше, впровадження ефективного психологічного супроводу цього процесу.

Здійснений аналіз наведених вище наукових праць дав змогу сформулювати узагальнене визначення сутності психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі як комплексу

узгоджених за часом, використаними методами, формами і засобами психолого-педагогічних, соціально-психологічних та організаційних впливів, спрямованих на дослідження і розвиток компонентів їхньої професійної компетентності, оптимізацію умов професіоналізації, удосконалення навчальної діяльності та забезпечення надійності виконання завдань за професійним призначенням, а також надання їм психологічної допомоги у разі виникнення проблем професійного зростання.

Відповідно до викладеної дефініції зміст психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців має містити:

- систематичне здійснення психолого-педагогічних впливів з метою вдосконалення їх професійно важливих якостей, здібностей та розвитку військово-професійної спрямованості;

- надання психологічної допомоги в адаптації до умов життєдіяльності у ВВНЗ, оптимізації міжособистісної взаємодії, здійсненні професійного самовдосконалення, згуртуванні курсантських колективів, підвищенні ефективності їх групової діяльності, а також вирішенні психологічних проблем професійного зростання майбутніх офіцерів;

- здійснення комплексу заходів щодо поліпшення стресостійкості, формування навичок емоційно-вольової регуляції станів особистості в особливих умовах діяльності, а також усунення психічного перенапруження;

- визначення потреб у вдосконаленні ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх офіцерів та розвитку військово-професійного світогляду і вироблення доцільної психолого-педагогічної програми їх реалізації;

- виявлення чинників, що негативно впливають на морально-психологічний стан майбутніх військових фахівців, ефективність навчальної та службової діяльності з метою розроблення рекомендацій щодо їх усунення, нормалізації соціально-психологічного клімату у підрозділі, запобігання міжособистісним конфліктам, проведення психопрофілактичних заходів, удосконалення організації роботи з особовим складом;

- розроблення рекомендацій щодо здійснення заходів психологічної підтримки майбутніх військових фахівців у разі виникнення ускладнень у навчанні, проведенні військових практик та стажувань, підготовці до етапу самостійної професійної діяльності у військових частинах, а також удосконалення військово-професійної спрямованості навчальних дисциплін

з урахуванням потреб професійного становлення майбутніх військових фахівців;

– проведення заходів професійно-психологічної підготовки до виконання найбільш складних навчально-службових завдань процесу професіоналізації;

– здійснення психологічного моніторингу успішності професійного становлення майбутніх фахівців на основі критеріїв професійної продуктивності, професійної ідентичності та професійної зрілості і надання практичних рекомендацій щодо подальшого розподілу за посадами, зарахування у кадровий резерв та реалізації наступних етапів професійного становлення.

Проведені нами протягом останніх кількох років теоретичні та емпіричні дослідження дали змогу встановити низку суттєвих положень, які стосуються обґрунтування умов та організаційно-методичного підґрунтя забезпечення ефективності впровадження психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі.

Так, важливим елементом зазначених досліджень було визначення сутності та змісту періодів процесу професійного становлення майбутнього військового фахівця на етапі навчання у ЗВО, а також їх орієнтовної тривалості на основі результатів опитування достатньої вибірки досліджуваних респондентів. Очевидним є той факт, що періоди професійного становлення військового фахівця не мають суворо фіксованих меж. Їх початок і завершення залежать не тільки від строку служби військовослужбовця, але й від його обдарованості, особливостей індивідуального розвитку й адаптації до умов професійної діяльності. Поряд із цим зрозумілим є те, що оптимальність часу набуття необхідного рівня професійної компетентності курсантом ВВНЗ є показником успішності цього процесу.

Проведене вивчення процесу професіоналізації майбутніх військових фахівців у трьох закладах вищої освіти Міністерства оборони та Національній академії Національної гвардії України на етапі навчання у ЗВО за допомогою таких методів емпіричного дослідження, як діагностична бесіда, аналіз результатів навчальної та службової діяльності досліджуваних, експертного оцінювання, анкетування військовослужбовців дало змогу встановити, що його зміст у загальному плані співвідноситься з положеннями сучасних концепцій професійного становлення фахівця, а за етапністю цього процесу має три основні періоди. Перший період – це

адаптація до військово-професійного середовища та входження у професію (1-2-й курси навчання), другий – активне засвоєння змісту професійної діяльності та професійне самоусвідомлення (3-4-й курси), третій – стрімкий розвиток актуалізованих практикою професійних компетентностей та усвідомлення здатності реалізовувати професійну діяльність (4-5-й курси). В узагальненому вигляді зміст виділених періодів подано у табл. 1.

Отримана дослідницька інформація щодо змісту та тривалості зазначених періодів має стати орієнтиром під час розроблення програми психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі, а також змісту моніторингу успішності процесу їх професійного становлення на етапі навчання у ВВНЗ, як важливого компонента психологічного супроводу. При цьому під успішністю професіоналізації майбутнього військового фахівця розумітимемо позитивний за наслідками процес набуття ним професійної компетентності з урахуванням наявних умов професіоналізації та реалізації потенційних можливостей, які залежать передусім від оцінюваної людини та її здібностей до навчання і розвитку, а також готовності навчатися й професійно зростати. Дослідженням встановлено, що успішний професіогенез майбутніх військових фахівців характеризується наявністю таких найбільш важливих компонентів, як: стрімке зростання професійної компетентності; адаптованість до нових умов життєдіяльності у ВВНЗ, навчальної і службової діяльності; підвищення авторитету у курсантському колективі та поваги з боку командирів; прояви відповідальності та ініціативи під час виконання службових обов'язків і прийнятна якість їх реалізації; продуктивне подолання виникаючих кризових явищ, пов'язаних з невідповідністю наявних ресурсів особистості і засвоєних способів розв'язання проблем вимогам до неї та якості здійснюваної діяльності; поєднання репродуктивного та творчого підходу під час виконання службових завдань, який вдосконалюється на основі набутих у ВВНЗ знань, умінь та навичок; усвідомлення потреби у професійному вдосконалюванні; удосконалення організаторських і комунікативних умінь, навичок самоконтролю, саморегуляції та забезпечення психічної стійкості під час виконання завдань у складних умовах; розвиток здатності оперативного прийняття обґрунтованих рішень у складних умовах.

Таблиця 1 – Узагальнена характеристика змісту періодів професіоналізації майбутніх військових фахівців на етапі навчання у ВВНЗ

Період професіоналізації	Зміст періоду професіоналізації
Перший період – адаптація до військово-професійного середовища та входження у професію	Адаптація до умов життєдіяльності у ВВНЗ; усвідомлення нової соціальної ролі та вимог до курсанта як майбутнього військового фахівця; формування психологічної готовності до виконання завдань за призначенням; розширення кола військово-професійних інтересів і зміна системи потреб; актуалізація мотивів домагань та необхідності саморозвитку; усвідомлення важливості зміни і перебудови своїх ресурсних можливостей; зіставлення себе з іншими та розуміння необхідності пристосування до зовнішніх вимог і колективного характеру діяльності; вироблення оптимального стилю спілкування та поведінки у військовому середовищі; усвідомлення характеру та орієнтовного змісту професійної діяльності, формування науково-теоретичного підґрунтя здійснення подальшої фахової спеціалізації; формування загальновійськових компетентностей та навичок несення служби й управління підлеглими, усвідомлення моральних та правових норм поведінки у військово-професійному середовищі, удосконалення особистісних характеристик відповідно до системи цінностей, що формується
Другий період – активне засвоєння змісту професійної діяльності та професійне самоусвідомлення	Поглиблення професійних інтересів; підвищення рівня психологічної готовності до виконання військово-професійних завдань; усвідомлення себе як майбутнього військового професіонала; освоєння основних алгоритмів розв'язання професійних завдань; накопичення досвіду реалізації професійних функцій, організації служби та управління підлеглими; усвідомлення шляхів формування професійної компетентності; удосконалення командно-методичних навичок; розвиток мотивів професійної самореалізації; удосконалення умінь ділового та міжособистісного спілкування; усвідомлення власних можливостей та обмежень щодо практичної реалізації посадових обов'язків за призначенням і коригування підходів до здійснення процесу професіоналізації; цілісне усвідомлення змісту подальшої професійної діяльності; формування стійкої військово-професійної спрямованості та вибудовування індивідуального стилю роботи з особовим складом
Третій період – стрімкий розвиток актуалізованих практикою професійних компетентностей та усвідомлення здатності реалізувати професійну діяльність	Усвідомлення необхідності набуття актуалізованих практикою компетентностей та більш частого використання творчого підходу під час виконання професійних завдань; системне вдосконалення практично значущих знань; розвиток складних здібностей та усвідомлених професійно важливих якостей; формування практичних установок на майбутню діяльність та особисте життя; удосконалення здатності до саморегуляції, прояву ініціативи та самостійності; посилення мотивації до якомога повнішої реалізації своїх можливостей у професії; підвищення рівня рефлексії, емоційної зрілості, впевненості у собі і задоволеності від діяльності; глибоке усвідомлення змісту професійної діяльності та системи вимог до суб'єкта її здійснення; усвідомлення себе як фахівця психологічно готового та професійно здатного реалізувати визначену соціальну роль

Саме виходячи із установлених нами сутності, змісту та тривалості зазначених періодів професіоналізації майбутніх військових фахівців, а також розуміння феноменології її успішності мають визначатися відповідні пріоритети психолого-педагогічних впливів у змісті психологічного супроводу під час розроблення програми його здійснення.

Важливою складовою для обґрунтування основних напрямів програми психологічного супроводу процесу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі є визначення соціально-психологічних

детермінант успішності процесу їх професіоналізації. Проведені нами узагальнені змістовно-функціональний і функціонально-психологічний аналіз професійної діяльності військового фахівця, а також вивчення умов та наявних проблем процесу професійного становлення майбутніх військових фахівців на етапі навчання у ВВНЗ дали змогу основними соціально-психологічними детермінантами успішності процесу їх професіоналізації визначити такі: повне й об'єктивне усвідомлення змісту своєї професійної діяльності; визначеність чіткої й обґрунтованої

системи професійних вимог до фахівця, а також усвідомленість ним цієї системи вимог; сформованість на прийнятному рівні найбільш професійно важливих якостей особистості; сприятливі характеристики соціально-психологічного середовища, в якому реалізується професійне становлення майбутніх військових фахівців; налагодженість ефективної системи мотивації до професійного зростання; якісне інформаційно-методичне та психологічне забезпечення цього процесу.

Отже, врахування під час реалізації психологічного супроводу процесу професіоналізації майбутніх військових фахівців у ВВНЗ зазначених соціально-психологічних детермінант є основою забезпечення його ефективності.

Інші напрями програми психологічного супроводу обумовлюються необхідністю усунення типових загальних недоліків, які обмежують успішність професіоналізації майбутніх військових фахівців на цей час і пов'язані з особистісною складовою їх професійної компетентності. У ході нашого дослідження такими недоліками були встановлені: недостатньо розвинений творчий підхід до розв'язання службових проблем; неналежний прояв наполегливості у встановленні ефективної управлінської взаємодії з підлеглими, слабе володіння прийомами психолого-педагогічного впливу на підлеглих; недостатньо чіткі уявлення про засоби профілактики стресу, втоми, а також психологічного захисту особистості; недосконалі навички організації та проведення навчально-бойової підготовки особового складу; недостатні вміння формувати колектив, впливати на соціально-психологічний клімат підрозділу, раціонально використовувати владу.

У результаті аналізу наведених недоліків мають бути визначені можливості усунення зазначених невідповідностей. Так, недостатність військово-професійних уявлень про зміст майбутньої діяльності у військових частинах, на підставі яких можливе посилення мотивації до вдосконалення професійних знань та вмінь, можна поповнити на спеціально організованих заняттях.

Усунути недоліки в уміннях впливати на соціально-психологічний клімат і формувати колектив видається також можливим, але більш складним завданням і насамперед через те, що в основі цих недоліків лежать закріплені

стереотипи реалізації фахівцем своєї владної поведінки. Крім цього, реалізація стратегій управлінської взаємодії безпосередньо детермінована здатністю до асертивності, емпатії, рефлексії, які також досить складно розвиваються [13].

Стан ригідності процесів саморозвитку – недостатність активної роботи над власним професійним удосконалюванням – можна змінити шляхом взаємодоповнюючого використання механізмів зовнішньої та внутрішньої мотивації. Це досягається висунуванням певних вимог, стимулів, пропозицій з боку керівництва, а також актуалізацією необхідності самовдосконалювання й усвідомлення її можливої реалізованості.

Недостатнє володіння засобами профілактики стресу, втоми, психологічного захисту особистості можливо вдосконалити комплексним поєднанням набутих знань про психологічні механізми наведених явищ, визначенням ступеня особистої стійкості до них, виявленням доцільних способів формування зазначених навичок і використання методик, спрямованих на досягнення потрібних результатів.

Удосконалення комунікативних умінь також має ґрунтуватися на актуалізації знань соціально-перцептивних механізмів і феноменів, розвитку навичок комунікативної поведінки, розкритті потенціалу комунікативних засобів ефективної взаємодії.

Недолік творчого підходу в діяльності військових фахівців може бути деякою мірою компенсований шляхом усвідомлення ними важливості та можливості відходу від репродуктивних штампів у виконанні посадових обов'язків, і на цій основі – освоєння певних прийомів, що розвивають творчі здібності.

Особливу складність викликають ті характеристики, які є менш соціально детерміновані. Однак вплинути на деякі сторони згаданих феноменів, сприяти актуалізації необхідності їх вдосконалювання, забезпечити науково-методичну основу для подальшого саморозвитку майбутніх військових фахівців вбачається можливим. Природно, що для цього необхідно використовувати різноманітні форми і методи, засоби і прийоми соціально-психологічних і психолого-педагогічних впливів. При цьому беззаперечним є розроблення програми психологічного супроводу процесу

професіоналізації майбутніх військових фахівців у ВВНЗ на принципах послідовності, комплексності, системності, узгодженості та наступності здійснюваних психолого-педагогічних впливів.

Програма має бути зорієнтована на об'єднання зусиль керівництва ВВНЗ, курсантських підрозділів, відділів та служб забезпечення навчально-виховного процесу, посадових осіб органів по роботі з персоналом (морально-психологічного забезпечення), науково-педагогічних працівників, самих курсантів у єдину систему з метою забезпечення оптимізації професійного становлення майбутніх військових фахівців. Системність і комплексність впливів повинні забезпечуватися інтегрованим використанням можливостей навчальних дисциплін, позааудиторної роботи з курсантами, їх самостійної підготовки, а також заходів морально-психологічного забезпечення. Тому у програмі психологічного супроводу має використовуватися широкий діапазон методів і форм впливу, спрямованих на розвиток професійних компетентностей майбутніх військових фахівців. Це практичні, групові та лекційні заняття, практикуми, психологічні консультації, самостійні творчі завдання, рольові ігри та соціально-психологічні тренінги тощо. Ці психолого-дидактичні елементи сприяють розвитку професійного потенціалу майбутніх військових фахівців, усуненню їх управлінських обмежень та вдосконаленню професійно важливих якостей.

Особливе за значущістю місце у програмі психологічного супроводу мають посідати соціально-психологічні тренінги (СПТ). Основною метою більшості СПТ є зняття обмежень та подолання труднощів, які перешкоджають оптимальному розвитку тих чи інших сторін особистості, її ефективній життєдіяльності, розкриттю творчого потенціалу та розширенню самоусвідомлення [14]. Ця мета визначає насамперед реалізацію інтегрованого підходу у навчанні та включення самої особистості як суб'єкта професійної підготовки, обумовлюючи подальше зростання її компетентності. Розвиток у сучасній психології тренінгових технологій дає змогу створювати умови для вдосконалювання професійно важливих якостей і ефективних комунікативних навичок, сприяння адекватній мотивації та адаптації до умов діяльності тощо. Поєднання традиційної фахової підготовки

майбутніх військових фахівців зі спеціально організованим тренінговим компонентом сприяє позитивній динаміці психологічних феноменів, які забезпечують успішне виконання службових завдань у подальшому. Крім того, у процесі розроблення програм тренінгів враховуються такі переваги групової роботи під час їх проведення:

– груповий досвід допомагає вирішенню міжособистісних проблем, дає можливість побачити й проаналізувати особливості спілкування та поведінки людей у різноманітних ситуаціях;

– у групі учасники можуть ідентифікувати себе з іншими, “зіграти” роль іншої людини для кращого розуміння її та себе, для ознайомлення з новими ефективними способами поведінки;

– взаємодія у групі створює напруження, що допомагає прояснити психологічні проблеми кожного; група полегшує процес саморозкриття, самодослідження, самопізнання [14].

На нашу думку, доцільним є включення у наведену програму психологічного супроводу соціально-психологічних тренінгів за напрямками: 1) розвиток адаптаційних здібностей; 2) удосконалення професійно важливих якостей; 3) формування стійкості до стресу; 4) розвиток креативності; 5) удосконалення управлінської взаємодії тощо.

Вказані СПТ пропонується реалізовувати на основі адаптованих під конкретні потреби тренінгових програм, які наводяться у низці наукових джерел [13, 14, 16, 17]. Ці програми містять у собі також і спеціально підібрані блоки інформації щодо особливостей виконання завдань за призначенням певними військовими фахівцями, поведінки особистості у напружених ситуаціях, її ролі у розвитку власних професійних та життєвих компетентностей, що посилює практичне спрямування зазначених занять.

Поряд із колективними й індивідуальними психолого-педагогічними формами роботи у програмі психологічного супроводу має передбачатися інтенсивне самовдосконалювання майбутніх військових фахівців.

Таким чином, визначені сутність, зміст та особливості реалізації ефективного психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі України можуть посприяти використанню зазначеної новації у практиці професійної підготовки суб'єктів військово-професійної діяльності.

Висновки

1. Проведене дослідження дало змогу сформулювати узагальнене розуміння сутності психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі як комплексу узгоджених за часом, використаними методами, формами і засобами психолого-педагогічних, соціально-психологічних та організаційних впливів, спрямованих на дослідження і розвиток компонентів їх професійної компетентності, оптимізацію умов професіоналізації, удосконалення навчальної діяльності та забезпечення надійності виконання завдань за професійним призначенням, а також надання їм психологічної допомоги у разі виникнення проблем професійного зростання. Відповідно до викладеної дефініції було визначено зміст психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців.

2. Наведений дослідницький матеріал конкретизує організаційно-методичне підґрунтя реалізації психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі України і дає змогу умовами забезпечення ефективності його впровадження назвати такі:

– визначення спрямованості та пріоритетів психолого-педагогічних впливів у змісті психологічного супроводу відповідно до встановлених сутності, змісту та тривалості періодів професіоналізації майбутніх військових фахівців, а також розуміння феноменології її успішності;

– урахування під час реалізації психологічного супроводу процесу професіоналізації майбутніх військових фахівців у ВВНЗ основних соціально-психологічних детермінант успішності їх професійного становлення, які були визначені у ході нашого дослідження;

– спрямованість програми психологічного супроводу на усунення виявлених типових загальних недоліків, які обмежують успішність професіоналізації майбутніх військових фахівців на цей час, та пов'язаних з особистісною складовою їх професійної компетентності;

– зорієнтованість програми психологічного супроводу на: об'єднання зусиль керівництва ВВНЗ, курсантських підрозділів, відділів та служб забезпечення навчально-виховного процесу, посадових осіб органів по роботі з

персоналом (морально-психологічного забезпечення), науково-педагогічних працівників, самих курсантів у єдину систему з метою забезпечення оптимізації професійного становлення майбутніх військових фахівців; забезпечення системності та комплексності психолого-педагогічних впливів через інтегроване використання можливостей навчальних дисциплін, позааудиторної роботи з курсантами, їх самостійної підготовки, заходів морально-психологічного забезпечення, а також застосування широкого діапазону методів і форм психологічної роботи, спрямованих на розвиток професійних компетентностей майбутніх суб'єктів військово-професійної діяльності.

3. Обґрунтовані за результатами проведених досліджень організаційно-методичне підґрунтя реалізації психологічного супроводу професіоналізації майбутніх військових фахівців у вищій військовій школі України та умови забезпечення ефективності його впровадження, що вперше подані у систематизованому вигляді, є основою для здійснення актуальних удосконалень процесу професійної підготовки суб'єктів військово-професійної діяльності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення методики психологічного моніторингу успішності професійного становлення майбутніх військових фахівців на основі критеріїв професійної продуктивності, професійної ідентичності та професійної зрілості.

Перелік джерел посилання

1. Пасічник В. І., Бєлай С. В., Керницький О. М. Психолого-педагогічні умови вдосконалення процесу професіоналізації слухачів магістратури Національної академії Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2020. № 1 (72). С. 78 – 97.

2. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : Золоті ворота, 2012. 463 с.

3. Пасічник В. І., Жєлаго А. М. Соціально-психологічні детермінанти професійного становлення командира підрозділу з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних : монографія. Харків : НА НГУ, 2015. 202 с.

4. Подоляк Я. В. Актуальні проблеми психології вищої військової школи : навч.

посіб. Харків : ХУПС ім. Івана Кожедуба, 2006. 160 с.

5. Московець В. І., Москаленко А. П., Кобзін Д. О. Методичне забезпечення психологічного супроводження діяльності вищого навчального закладу системи МВС України : навч.-метод. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 240 с.

6. Іванова О. В., Ірхін Ю. Б., Ярема Н. Ю. Професійна підготовка практичних психологів ОВС : навч.-метод. посіб. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 98 с.

7. Кокун О. М. Психологія професійного становлення : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 200 с.

8. Максименко С. Д., Осьодло В. І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 8. С. 3–19.

9. Євсюков О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 172 с.

10. Мацишин М. О. Педагогічна технологія професійного становлення майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 20 с.

11. Сафін О. Д., Сідак В. С. Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України : монографія.

Київ : НА СБУ, 2004. 178 с.

12. Траверсе Т. М. Психологія праці : навч.-метод. посіб. Київ : Ін-т післядиплом. освіти Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2004. 116 с.

13. Пасічник В. І. Психологічні особливості ефективної управлінської діяльності керівників груп авіаційних фахівців (на прикладі підрозділів інженерно-авіаційного забезпечення) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2004. 216 с.

14. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко та ін. ; за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 281 с.

15. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку : підручник / І. І. Приходько та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2012. 336 с.

16. Товма М. І. Психологічні умови формування професійних якостей майбутніх командирів спеціальних підрозділів у процесі професіоналізації (на прикладі підрозділів з охорони дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2010. 193 с.

17. Психологічна підготовка та адаптація військовослужбовців Повітряних Сил до ведення бойових дій (на основі досвіду антитеристичної операції) : навч.-метод. посіб. / А. М. Алімпієв та ін. Харків : ХНУПС ім. Івана Кожедуба, 2018. 296 с.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2021 р.

УДК 159.9:658.311.44

С. В. Бєлай, В. І. Пасічник, А. М. Керницький

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ ВОЕННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ВОЕННОЙ ШКОЛЕ УКРАИНЫ

Обоснована актуальность реализации психологического сопровождения профессионализации будущих военных специалистов в высшей военной школе Украины. По результатам проведенных теоретических и эмпирических исследований изложено авторское понимание сущности и содержания психологического сопровождения профессионализации будущих военных специалистов, а также определены условия и организационно-методические основы обеспечения эффективности его реализации в высших военных учебных заведениях.

Ключевые слова: професіоналізація, професіональне становлення, успішність професіоналізації, соціально-психологічні детермінанти успішності процесу професіоналізації, психологічне супроводження професіоналізації спеціаліста.

UDC 159.9:658.311.44

S. Bielai, V. Pasichnik, O. Kernickiy

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF EFFECTIVE PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONALIZATION OF FUTURE MILITARY SPECIALISTS IN THE HIGHER MILITARY SCHOOL OF UKRAINE

The article substantiates the relevance of the implementation of psychological support for the professionalization of future military professionals in the higher military school of Ukraine. It is established that at present there is a discrepancy between the need for comprehensive scientifically based psychological support for the professionalization of future military professionals and insufficient certainty of its content, organizational and methodological basis for implementation, as well as conditions for effective implementation in higher military school.

Based on the results of theoretical and empirical research, the author's understanding of the essence of psychological support of professionalization of future military specialists as a set of time-agreed, used methods, forms and means of psychological-pedagogical, socio-psychological and organizational influences aimed at research and development of components of their professional competence. optimization of conditions for professionalization, improvement of educational activities and ensuring the reliability of tasks for professional purposes, as well as providing them with psychological assistance in case of problems of professional growth. According to the stated definition the maintenance of psychological support of professionalization of future military experts is defined.

Based on the collected array of research information, the organizational and methodological basis for the implementation of psychological support for the professionalization of future military specialists in the higher military school of Ukraine and the conditions for ensuring the effectiveness of its implementation are substantiated.

Keywords: professionalization, professional development, success of professionalization, socio-psychological determinants of success of the professionalization process, psychological support of professionalization of a specialist.

Бєлай Сергій Вікторович – доктор наук з державного управління, професор, начальник кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення Національної академії Національної гвардії України

<http://orcid.org/0000-0002-0841-9522>

Пасічник Володимир Іванович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення Національної академії Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0002-4094-049X>

Керницький Олександр Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення Національної академії Національної гвардії України

<http://orcid.org/0000-0002-9067-3844>